

PRIKAZ KNJIGE

Partizani

JOŽE PIRJEVEC

Zagreb: Srednja Europa, 2023., 944 str.

U razgovoru s novinarom Damirom Pilićem¹, u povodu hrvatskog izdanja knjige *Tito i drugovi*² 8. 9. 2016., na pitanje zašto toliko cijeni partizanski pokret, Jože Pirjevec³ je odgovorio:

Ne zbog revolucionarnog naboja, ni zbog boljševičke interpretacije, već zato što se pojavila jedna generacija ljudi koja je ustala na otpor protiv fašizma. Hitler je imao najmoćniju vojsku na svijetu i pobjeda nad njim je izvanredan uspjeh. Sad pišem knjigu o jugoslavenskim partizanima i zaključak istraživanja je da bez karizmatične ličnosti Tita to ne bi bilo moguće. On je dao poticaj, galvanizirao ljude i dao im ponos pobjedom nad najvećom silom tog doba. Za slovenski narod to je bio fenomen u povijesti, jer mi nemamo nikakvu vojničku tradiciju. A i za Hrvate. Zamislite da ste 1945. iz rata izašli isključivo kao ustaše, da niste imali i partizane. Pa što bi bilo s vama?

U ovim riječima izrečena je suština knjige *Partizani*, opsežne sinteze partizanskog pokreta u Jugoslaviji 1941. — 1945. Na 944 strane, u pet dijelova i s epilogom i 125 poglavlja, uz 3247 bilješki, prikazao je širinu, snagu i značenje pokreta koji je stvorio novu, drugu Jugoslaviju i dao ogroman doprinos pobjedi nad fašizmom. U prvom planu je odlučnost “jedne generacije” da se odupre najvećem zlu u povijesti i da se žrtvuje u nadi da će stvoriti bolji svijet. Mladi ljudi, antifašisti, komunisti, muškarci i žene ustali su i borili se. I žrtvovali se... Prema Pirjevcu, komunisti su jedini shvatili da otpor i antifašistička borba moraju biti jugoslavenski jer je alternativa nacionalni i vjerski sukobi do istre-

1 https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/prenosimo/6/Joze_Pirjevec_O_Jugoslaviji_ce_se_pricati_jos_dugo_/308/

2 Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, Zagreb: Mozaik knjiga, 2012.

3 Jože Pirjevec (Trst, 1940), slovenski povjesničar, član Slovenske akademije znanosti i umjetnosti, živi i radi u Trstu.

bljenja, trajne podjele, gubljenje nacionalnih teritorija i identiteta. Pokreta ne bi bilo bez čvrstog i odlučnog vodstva, a u tome je bila glavna Titova uloga. Njegova sposobnost organizacije i vođenja, spremnost za donošenje teških odluka i osobna karizma imali su presudno značenje.

/

Knjiga sadrži prikaz najvažnijih vojnih i političkih događanja, pregled glavnih političkih ciljeva i strategija zaraćenih strana, bitna ideološka i politička pitanja i poglede te međunarodni kontekst. Uz glavni tok događanja vezan uz Tita i centralno komunističko i partizansko vodstvo i najsnažnija partizanska uporišta i područja u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, donosi i bitne informacije i činjenice o partizanskom pokretu u Sloveniji, Makedoniji, Vojvodini i na Kosovu.

Prvi dio (1—133) započinje 1939. godinom, kratkim pregledom stanja u Kraljevini Jugoslaviji, nastojanju kneza Pavla da osnivanjem Banovine Hrvatske uredi odnose između Srba i Hrvata te prikazom složene međunarodne situacije u kojoj se zemlja našla između njemačkog kapitala, talijanskih teritorijalnih pretenzija i britanskih interesa. Hitler je zadovoljno pratio pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu, ali je nakon puča “srpskih nacionalističkih i vojnih krugova” (str. 6) potaknutog od Britanaca, donio odluku o napadu na Jugoslaviju i njezinoj okupaciji i podjeli. Autor uočava da se okupaciju mase u nekim krajevima dočekale oduševljeno: u Zagrebu jer ga je “beogradska vlada u posljednja dva desetljeća nesmiljeno cijedila i zanemarivala” (11); u Sloveniji “mase su Nijemce primile oduševljeno ni ne znajući što ih čeka” (15). Okupatori zajedno s kolaboracionistima razbijaju zemlje na deset dijelova i uvode različite upravne sustave i okupacijske režime.

KPJ ima svoje planove za otpor okupatorima, donosi odluke o podizanju ustanka nakon napada Njemačke na SSSR, ali otpor počinje spontano u krajevima u kojima dolazi do terora i odmazde nad stanovništvom. U NDH u dijelovima gdje su živjeli Srbi došlo je do pojedinačnih i masovnih zločina, “prave orgije nasilja nad kojim su se zgražali i Talijani i Nijemci” (21). Komunisti se stavljaju na čelo otpora i ubrzo postaju, iako malobrojni, organizatori i predvodnici narodnooslobodilačkog pokreta. Prati situaciju u Crnoj Gori, masovni ustanak protiv Talijana, i u okupiranoj Srbiji gdje se ustanak rasplamsao

jer ga je podržala “jezgra visokomotiviranih, uglavnom mladih, organiziranih u odrede i uvjerenih, ... da je pobjeda Sovjetskog Saveza samo pitanje dana.” (53—54) Na ratnoj sceni se pojavljuju i četnički pokret Draže Mihailovića, koji zagovara “čekanje” a ne aktivni otpor okupatoru. Znatnu pažnju pridaje Sloveniji, ističući specifičnosti u stvaranju Osvobodilne fronte. U zajedničkoj akciji našli su ljudi različitih ideoloških uvjerenja, spremni na borbu protiv “nacizma i fašizma”, potiskujući svoje sumnje u nedemokratsku prirodu komunizma i diktatorski Staljinov režim.

Detaljno opisuje borbe i žrtve u Srbiji, nastanak i pad Užičke republike, povlačenje partizana u Bosnu, ozbiljnu krizu pokreta zima-rano proljeće 1941/42. Analizira tzv. lijeva skretanja, politiku radikalnog terora nad stvarnim i ideološkim protivnicama. Pripisuje ih ideološkoj zaslijepljenosti komunisti, ali i pogrešnom uvjerenju da će rat brzo završiti nakon vijesti o prvim pobjedama Crvene armije. Ključnom odlukom smatra osnivanje proleterskih brigada te stabilizaciju u Foči početkom 1942.

Drugi dio (137—261) prikazuje razdoblje od proljeća 1942., kada Nijemci poduzimaju dvije ofenzive u istočnoj Bosni s ciljem uništenja jezgra NOP-a, preko snažne afirmacije pokreta u pohodu partizanskih brigada u ljeto 1942., učvršćenja pokreta i vlasti na slobodnom teritoriju u Bosni, osnivanja AVNOJ-a i njegova bihaćkog zasjedanja, do pripreme ključnih neprijateljskih ofenziva za uništenje partizana krajem 1942. i početkom 1943. Pirjevec smatra da je Tito donio ključnu odluku odustajanjem da krene prema Srbiji i uputi svoje brigade u zapadnu Bosnu u tzv. “dugom maršu”. Iskoristio je povlačenje Talijana iz II. zone i vakuum koji je nastao u središnjoj Bosni te se oslonio na ojačale snage krajiških, bosanskih i dalmatinskih partizana. Bihaćka republika, “Titova država”, i AVNOJ veliki je politički uspjeh. Opisao je detaljno tragediju Kozare, nastojanje Talijana i kolaboracionista da unište pokret u Sloveniji, te sve veću uvjerenost Britanaca da se snage Draže Mihailovića ne sudjeluju u borbi protiv Nijemaca. Osnaženi partizanski pokret postaje zanimljiv Britancima prije svega zbog vojničkih razloga. Hitler je ocijenio da je jugoistok Europe južno krilo ruskog bojišta i odlučio je da svim silama uništi ustanički pokret. To je pretpostavljalo drastične mjere protiv “bandita” i stavljanje NDH pod njemačku kontrolu jer nije bila u stanju izaći na kraj s partizanima. Nijemci prisiljavaju Pavelića da odstrani oca i sina Kvaternika iz ustaške vlasti, kriveći najviše Eugena Didu za nasilje i zločine prema Srbima, što su smatrali glavnim razlogom ustanka i pokreta otpora.

Četnici su planirali stvoriti koridor Srbija — Slovenija i NDH presjeći na dva dijela. Talijani surađuju s njima, uključuju 10 — 15.000 četnika u svoju dobrovoljačku antikomunističku miliciju (MVAC), računajući na njih u namjeri uništenju komunističkih ustanika. U uvjetima poraza u sjevernoj Africi i na ruskom bojištu, Hitler odlučuje da se riješi “bandita” na Balkanu. Isplanirana je operacija Weis I, II i III, prve dvije protiv partizana a treća protiv četnika, koje je smatrao jednakim neprijateljem kao i partizane zbog moguće potpore saveznicima pri iskrcavanju na jadranskoj obali.

Treći dio (265—431) obrađuje operacije Weis I i II te operaciju Schwarz, partizanske bitke za preživljavanje na Neretvi i Sutjesci, pad Italije, prilike u Sloveniji i Hrvatskoj (Kočevski sabor i ZAVNOH), II. zasjedanje AVNOJ-a i put prema međunarodnom priznanju partizanske vojske. Operacija Weis I, koju partizani tretiraju kao IV. neprijateljsku ofenzivu, trajala je od 20. siječnja do 17. veljače 1943. Nijemci su namjeravali očistiti prostor između Save i Une i slomiti partizane u zapadnoj Bosni te u dolini Neretve. Smatrali da je najvažnije uništiti partizansko jezgro od Grmeču prema jugu, s tim da Talijani zaktivore prostor od Crne Gore i Hercegovine. Međutim glavnina partizana je na jugu u dolini Rame i Neretve razbila Talijane i stvorila novi slobodni teritorij. Operacija Weis II započela je 25. 2. do 19. 3. kada su Nijemci, osvjedočivši se u nesposobnost Talijana i njihovih saveznika četnika da se suprotstave partizanima, ušli u njihovu zonu djelovanja i napali glavninu partizanskih snaga. Angažirane su bile i talijanske i ustaške jedinice te četnici koji su sklapanjem sporazuma s Nijemcima u Mostaru vidjeli priliku da unište partizane. Partizani su se našli u klopci prije svega zbog otežanog manevriranja jer su sa sobom nosili brojne ranjenike. Čuveno rušenja mosta na Neretvi izveli su, prema mišljenju Pirjevca, zbog straha da im četnici ne udare sleđa, a ne da zavaraju Nijemce! Manevrom preko mosta partizani su napali četnike i nanijeli im strahovit poraz. U izuzetno teškoj situaciji, Tito se odlučio čak i za pregovore s Nijemcima. To su tajni tzv. martovski pregovori koji, osim nekih razmjena, nisu donijeli partizanima željeni predah. Titu su više pomogla njemačko-talijanska neslaganja o četnicima.

Propala je operacija Weis III usmjerena protiv četnika, ali je definirana nova operacija Schwarz (“peta neprijateljska ofenziva”), koja je bila usmjerena na uništenje partizana u Crnoj Gori, gdje im je bio otvoren put prema Sandžaku. U opisu bitke na Sutjesci Pirjavec naglašava da su partizani kasnili s manevrom zbog čekanja britanske misije (engleski major Deakin slijeće baš u

noći 27/28. svibnja kada započinje njemačka operacija) i krive procjene o mogućnosti odlaska u Srbiju pa su se izložili opkoljavanja. U neravnopravnoj bitci, presudnu važnost imala je odluka o odustajanju od kretanja u pravcu Sandžaka i Srbije i povlačenje prema Foči i istočnoj Bosni. Posebno ističe vješto manevriranje u izlasku iz obruča Prve proleterske divizije na čelu s Kočom Popovićem, izuzetnu hrabrost proleterskih i dalmatinskih brigada te goleme gubitke i stradanja Dalmatinaca i Sedme banijske divizije, za koju kaže da je “bila gotovo potpuno uništena”. Konstatira: “Unatoč borbama i patnjama, unatoč gubicima boraca i čak trojice glasovitih zapovjednika te sedam članova AVNOJ-a, treba reći da je glavnina vojske preživjela, sačuvala se i razvila”. (341)

Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu 29. studenog 1943. kruna je partizanskog nastojanja da stvori novu Jugoslaviju, na federativnim temeljima, da potvrdi novu organizaciju vlasti i otvori proces međunarodnog priznanja. Saveznici na Teheranskoj konferenciji 28. 11. — 2. 12. 1943. priznaju NOVJ kao savezničku vojsku.

Događanja u Hrvatskoj i Sloveniji u jesen 1943. ocjenjuje vrlo važnim, bilježi uspjehe pokreta i nastojanje da se izgrade, na tragu načela AVNOJ-a, federalne institucije. Kaže da su u NOP-u Hrvatske odlučili “imitirati slovensko iskustvo te su zaszvirali u domoljubne strune nastojeći formirati pokret nalik na Osvobodilnu frontu”. Riječ je o osnivanju ZAVNOH-a, uz isticanje ključne uloge Andrije Hebranga. Kapitulacija Italije dočekana je oduševljeno u Hrvatskoj, posebno u Dalmaciji, što je doprinijelo odlasku brojnih Dalmatinaca u partizane. Tito nastoji iskoristiti pad Italije, domoći se oružja i zauzeti nova područja. Nastaju teške borbe jer to žele i Nijemci.

U praćenju slovenske situacije, Pirjevec uočava procese u kojem komunisti postupno preuzimaju vlast u Slovenskoj oslobodilačkoj fronti. S druge strane, uočava i proces ograničavanja slovenske samostalnosti radi usklađivanja na jugoslavenskom planu prije svega vojnih snaga. Tito u Sloveniju šalje načelnika Vrhovnog štaba generala Arsu Jovanovića radi povezivanja partizanskih snaga i usklađenog djelovanja. Njegov boravak je, po Pirjevcu, izazvao “pravu katastrofu” jer se počeo miješati i u politička pitanja “ne vodeći računa o osjetljivoj ravnoteži između komunista, kršćanskih socijalista i liberala”. (290—291)

Četvrti dio (435—652) bavi se razdobljem od jeseni i zime 1943. i 1944., složenim odnosima s Britancima i Sovjetima, Titovim boravkom na Visu, stvaranjem vlade Tito-Šubašić, prodorom snaga NOV u Srbiju, pohodom Crvene armije i oslobađanjem Beograda te formiranjem Sremskog fronta.

Za Tita su odnosi s Britancima bili izuzetno važni. Ne radi se samo o podršci vlade Kraljevine Jugoslavije Draži Mihailoviću, nego je ključni problem bio eventualno iskrcavanje saveznika na jadransku obalu. Tito se boji da bi Britanci bitno utjecali na poslijeratne prilike podrškom građanskim strankama i političarima. U Napulju se sastaje s Churchillom, definira se odnos s kraljevskom vladom i daje se podrška sporazumu Tito-Šubašić, čime se potvrđuje međunarodni legitimitet partizanskog pokreta. Odnosi s Sovjetima se poboljšavaju jer je Staljin dugo kalkulirao u javnoj podršci partizanima zbog odnosa sa saveznicima. Prva sovjetska vojna delegacija stiže u Vrhovni štab tek 22. 2. 1944.

Tito boravi na Visu, gdje donosi odluke o organizaciji vojske i osnivanju OZNE, o prodoru u Srbiju u proljeće 1944., o pregovorima a kraljevskom vladom i planira operacije za završno oslobađanje zemlje. U Srbiji treba onemogućiti Nijemce da izvuku armiju "E" iz Grčke i pripremiti operaciju za oslobađanje Beograda. Uz to je važno pridobiti stanovništvo Srbije, tradicionalno vezano za monarhiju. S Visa Tito leti u Moskvu radi dogovora sa Staljinom o sudjelovanju Crvene armije u oslobađanju Jugoslavije, što saveznici ocjenjuju kao definitivni zaokret prema Sovjetima. Detaljno je opisano oslobođenja Beograda i dolazak Tita u glavni grad, odakle će dalje upravljati partizanskim pokretom, stvarajući novu državnu strukturu.

Nijemci se povlače preko Save i formira se Sremski front: partizani, nepremni za frontalno ratovanje trpe ozbiljne gubitke. Tito donosi važne odluke o organiziranju vojske i o mobilizaciji, više puta poziva domobrane i četnike da prijeđu u partizanske redove, obećavajući amnestiju. Radi učvršćenja savezništva SSSR, Tito šalje Hebranga u misiju kod Staljina.

Peti dio (655—737) prikazuje i analizira konferenciju saveznika u Jalti, Titove razgovore sa Staljinom, završne operacije u zemlji, kapitulaciju Nijemaca, slom NDH te poratnu situaciju. Ključni dogovor "velike trojice" na Jalti bio je obnoviti Jugoslaviju u njezinim predratnim granicama. S obzirom na pritiske sa Zapada u vezi s formiranjem privremene vlade i prijatnje ratnog sukoba zapadnih saveznika i SSSR, Tito se orijentira sve više prema Moskvi. Početkom travnja u Moskvu potpisuje dvadesetogodišnji sporazum o prijateljstvu i suradnji, čime Jugoslaviju ulazi u "sovjetski tabor".

Detaljno su opisani pohod Treće armije u oslobađanju Rijeke i borbama za Istru i Trst te posljednji mjeseci rata u Sloveniji. Trščanska kriza je povećala napetost između zapadnih saveznika i Sovjeta i najavila mogućnosti sukoba unutar antihitlerovske koalicije. Tito je popustio oko Trsta, u koji su prve ušle

jedinice Jugoslavenske armije, nakon što je Staljin istaknuo da ne želi riskirati rat radi Trsta.

Pirjevec znatnu pažnju posvećuje i sudbini njemačke armijske skupine “E” i kapitulaciji generala Löhra. Jugoslavenska je armija u Štajerskoj razoružala glavninu Löhrovih snaga “najveću skupinu na europskim bojištima i jedinu koja se predala partizanima” (150.000 Nijemaca i 120.000 kolaboracionista, str. 718).

Pod karakterističnim naslovom “Kvislinzi uhvaćeni u klopku svojih zabluda i mrtvački ples osvete” donosi činjenice o slomu kolaboracionista (ustaša, četnika, belogardejaca...), britanskom izručenju partizanima i partizanskoj odmazdi.

U Epilogu (741—744) Pirjevec sažima poglede na značenje i rezultate partizanskog pokreta, s osvrtom na masovne represalije i odmazdu prema kvislinzima, ali i političkim i ideološkim protivnicama, do kojih je došlo nakon završetka rata. Smatra da su zato odgovorni ratne vođe na čelu s Titom, Kardeljem i Rankovićem koji su vođeni “ideološkim fanatizmom”, NOB smatrali “i sredstvom za ostvarivanje svoje mesijanske vizije raja na zemlji i pohlepe za vlašću.” (742). Za takvo stanje odgovorni su i zapadni saveznici, “posebno SAD s Donovanovim špijunskim mešetarenjem i Velika Britanija sa svojom imperijalističkom politikom, osobito Churchillovom”. Prijetnje ratom izazvale su atmosferu ugroženosti u vodstvu NOP-a i straha od nastavka rata u kojem bi se na strani protivnika mogao naći veći broj zarobljenih kolaboracionista. (743)

/

Knjiga Jože Pirjevca zaslužuje pomno čitanje i dublju analizu. Osim što je bogata mnoštvom činjenica i opisa događanja, donosi važne uvide i poglede. Autor je iznio niz afirmativnih ocjena i zaključka o partizanskom pokretu, ali se nije libio otvorenog iskaza i o njegovim promašajima i neuspjesima. U nekima od njih vidio je i klicu problema koji će dovesti do raspada Jugoslavije. Ovdje ćemo upozoriti tek na neke od njegovih ocjena i zaključaka:

1. Pirjevec zaključuje da je KPJ stvorila uspješan i snažan pokret, zahvaljujući čvrstoj organizaciji, dobrom vođenju i požrtvovnoj borbi mladih ljudi, prožetih idejom antifašizma. Partizansko vodstvo imalo je jasne strateške ciljeve,

s osloncem na vlastite snage. Pirjevec citira Titov članak u Biltenu Glavnog štaba iz kolovoza 1941.: “Tko će nam donijeti slobodu ako je ne izborimo sami?” (52) Vodstvo pokreta je često u vrlo teškim situacijama donosilo pravilne odluke, uspjevajući sačuvati i ojačati svoje snage. Nijemci i njegovi saveznici, Talijani i snage NDH, a povremeno i četnici, nisu u sedam ofenziva uspjele uništiti pokret. Prijelomne odluke o osnivanju proleterskih brigada, maršu brigada u zapadnu Bosnu, stvaranje NOO i osnivanje AVNOJ-a, a u budućim federalnim jedinicama antifašističkih vijeća, planovi i akcije u oslobađanju zemlje, borba za međunarodno priznanje i dr., doprinijele su snazi i vjerodostojnosti pokreta.

2. Partizanski pokret je bio općejugoslavenski, imao je posebnosti u pojedinim sredinama, ali se mora tumačiti i jedino se može razumjeti kao cjelina. Tito je shvatio da razbijanje Jugoslavije vodi uništenju njezinih naroda, ali i da rat pruža šansu za povijesne promjene. Za jugoslavenske narode nije bilo puno izbora: Slovencima je prijetilo odnarođivanje i raseljavanje, Hrvati su se našli u zagrljaju zločinačke NDH, Srbi u Hrvatskoj i BiH izloženi su genocidu, Srbija je bila podvrgnuta okrutnoj okupacionoj sili i teškim odmazdama, Muslimani četničkom pokolju a Makedonci podjeli između moćnijih susjeda i gubljenju svakog identiteta.

Tito je odbacio doktrinu o dvije faze revolucije i odlučno krenuo u organiziranje antifašističkog otpora. Partizanski pokret u Sloveniji i Hrvatskoj imao neka obilježja, prema Pirjevcu, koja nisu posve sukladna Titovim gledištima: teže autonomiji i nose drugačija shvaćanja nacionalnog pitanja i poslijeratnog uređenja Jugoslavije, ali Tito je odlučno djelovao protiv bilo kakvog oblika nacionalizma ili separatizma. Uočavajući neke takve tendencije u Hrvatskoj u djelovanju Andrije Hebranga, reagira tako da u Hrvatsku šalje svoje “najbolje ljude: najprije Edvarda Kardelja, a kasnije i Đilasa, Dedijera, Vladimira Nazora i Ivana Ribara sa skupinom članova AVNOJ-a” (409), a u jesen smjenjuje Hebranga i na čelo СК КРП postavlja Vladimira Bakarića.

3. Pirjevec analizira i ideološke osnove i političke ciljeve pokreta. КРП je prihvatila politiku okupljanja svih antifašističkih snaga, ali glavni cilj partizana bila je socijalistička revolucija. U početku se to uočava “lijevim skretanjima”, a što rat se bliži kraju Partija preuzima sve ključne pozicije, da bi 1945. krenula u izgradnju državne vlasti prema sovjetskom boljševičkim modelu. Isključuju se druge političke grupe i orijentacije. Na primjeru Slovenije, autor pokazuje kako su postupno napuštane zasade Osvobodilne fronte u pravcu komunističkog monopola i jačanja represije u društvu.

Partizanski pokret je uspio u svim društvenim slojevima i narodima Jugoslavije osigurati potporu jer je ponudio radikalne političke i socijalne promjene. Ideja o tome da “nema povratka na staro” i da će zemlja biti organizirana na pravima naroda i federalnim jedinicama dobila je široku podršku. Ideja bratstva naroda je prihvaćena među antifašistima i mladima koji su činili glavnu snagu pokreta i revolucije. Iznimno važnim drži afirmaciju žena u pokretu. “Partizani su bili ponosni na to što su u njihovim redovima bile i djevojke, uvjereni da se bez njihova sudjelovanja ne može pobijediti. I to ne samo u razvijenim krajevima, kao što je bila Slovenija, nego i u Bosni i Hercegovini ili Makedoniji, u kojima je je još bila snažna patrijarhalna tradicija”. (53)

4. Pirjevec nastoji prikazati iznimnu unutrašnju složenost situacije u kojoj se pokret nalazio i djelovao u zemlji. Tito i vodstvo su bili u pogibeljnim situacijama i uspjeli su preživjeti, pokret doživljava uspone i padove. Djeluje su uvjetima ogromnog ljudskog i materijalnog stradanja i uništavanja, nacionalne i vjerske mržnje, osveta i odmazdi. Trebalo je osigurati podršku naroda koji uglavnom nije bio prokomunistički orijentiran. Zaključno konstatira da “bez komunista ne bi bilo narodnooslobodilačkog pokreta kakav je nastao, kao i njihova utopijskog uvjerenja da će stvoriti bolju budućnost, kao ni bez njihova fanatizma, organiziranosti i discipline”. (743—744)

Na više mjesta Pirjevec se osvrće na velike partizanske, često nepotrebne, gubitke. Uz puno jačeg i brojnijeg neprijatelja, nedostatak vojnog iskustva i znanja, pogotovo u odnosu na njemačke snage, i pojedine pogrešne odluke tome je pridonosila i fanatična spremnost za borbu i žrtvovanje (Kadinjača, Kozara, Sutjeska, Sremski front). Ona je bila izraz upravo ideološkog komunističkog idealističkog uvjerenja da se stvara novi slobodan svijet, jednakosti i pravde.

5. Pirjevec dokumentarno i vjerodostojno prikazuje događanje poslije rata. Znatnu pažnju usmjerava na “revolucionirano” obilježje partizanskog pokreta. Poslijeratna masovna ubojstva i represiju tumači prije svega kao izraz “ideološke zaslijepljenosti” odnosno djelovanje staljinizirane partije koja provodi “revolucionarnu pravdu”. Već u ranijem razdoblju u djelovanju slovenskog vos-a (Varnosatno-obeščevalna služba), koji likvidira protivnike NOP-a, u “lijevim skretanjima” u Crnoj Gori i Hercegovini 1941/42., osnivanju Ozne, koja se s vremenom postaje “mač revolucije”, Pirjevec vidi izvore za ponašanja poslije rata.

6. Partizanski je pokret bio je jedan od najvećih pokreta otpora u Europi. Pirjevec ocjenjuje da vojno-politička komponenta odnosno izgradnja snažne i djelotvorne armije imala ključnu ulogu u savezničkoj podršci partizanima. Bri-

tanci su pragmatično zaključili da Titove brigade vežu velik broj njemačkih trupa i postupno s podrške četnicima Draže Mihailovića prelazi na Tita. Partizanske snage teško su se nosile u borbi s Nijemcima, ali su oni rano shvatili da se bore s dobro organiziranim i visoko motiviranim neprijateljem. Pirjevec zaključuje da je “Jugoslavija bila jedina država u okupiranoj Europi koja je uspjela stvoriti vojsku koja je bila sposobna djelovati u okviru antihitlerovske koalicije kao samostalan partner i povezivati front koji je i s istoka i sa zapada okruživao Treći Reich”. (699)

7. Pirjevec donosi vrlo kvalitetne prikaze i analize strateških pozicija i interesa zaraćenih strana u Jugoslaviji kao i njihovih ratnih ciljeva i planova. Tu se pokazuje sva zamršenost odnosa i djelovanja. Nijemci žele sirovine i sigurne prometnice i dio Slovenije, Talijani hrvatski i slovenski prostor i utjecaj, NDH etnički čistu ustašku državu, u kojoj neće biti Srba, Židova i Roma i komunisti, Draža Mihailović povratak monarhije u kojoj će dominirati Srbi, Mađari žele Vojvodinu, a Bugari Makedoniju... U ostvarivanju svoje politike okupatori i njihovi kolaboracionisti koriste se masovnim ubijanjima, logorima smrti, odmazda i akcijama “čišćenja”, pljačkom i uništavanjem materijalnih dobara i sl.

8. Pirjevec pridaje izuzetnu pažnju međunarodnom kontekstu, ocjenjujući situaciju vrlo složenom i zahtjevnom za partizanstvo vodstvo. Jasno prati i predočava strateške interese i djelovanja glavnih saveznika Britanaca, SAD i SSSR, koji vode računa ponajprije o svojim interesima. Zanimljiva je autorova napomena u vezi s “pučem” u Beogradu protiv pristupanja Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu. “Churchill je, ne osjećajući nimalo odgovornim za nesreću u koju je gurnuo ‘jugoslavenski narod’, beogradske događaje pozdravio retoričkim oduševljenjem: ‘Pronašao je svoju dušu’”. (7)

Opisujući posjet delegacije Vrhovnog štaba Staljinu u siječnju 1945. koju je vodio Andrija Hebrang i u kojoj su izrečene i kritike upućene Titu, Pirjevec izravno upozorava na brojna otvorena pitanja o kojima je trebalo zauzeti stav i donositi političke odluke:

Tito je prečuo incident sa Staljinom jer si u tom trenutku nije mogao priuštiti nikakvo neslaganje s njim. Imao je velike planove i brige koje je mogao ostvariti ili riješiti samo ako ga Moskva bude štitila od Londona. Uz to što je Jugoslaviji želio pridružiti Bugarsku kao sedmu federalnu jedinicu i Vardarsku Makedoniju povezati s Pirinskom i Egejskom, na

svom je “dvoru” ugostio odbjegli španjolske generale koji su stigli iz Sovjetskog Saveza kako bi u domovini uz sovjetsku pomoć pokrenuli otpor protiv Francove diktature. Prije svega se, dakako, borio oko nove granice s Italijom i Austrijom jer su Slovenci zahtijevali Trst i Klagenfurt za sebe. Tu su bili i neriješeni odnosi s Britancima, koji su željeli imati na raspolaganju aerodrom Zemunik pored Zadra, kao i zadarsku luku te luke Split i Šibenik. (652)

9. Pirjevec pozitivno vrednuje partizanski pokret, ali od početka uočava i neke njegove ograničenosti i proturječnosti. Osnova na kojoj je nastala nova Jugoslavija, prije svega monopol Komunističke partije i uvođenje sovjetskog modela vlasti, nije bio dovoljan za skladan razvoj, a pogotovu u zemlji u kojoj postoje ozbiljne “civilizacijske razlike”. Analizirajući način na koji je konstituiran AVNOJ, citirao je Edvarda Kocbeka, slovenskog političara i intelektualca, jednog od utemeljitelja Osvobodilne fronte i potpredsjednika AVNOJ-a u Jajcu, koji je o nastanku prve Jugoslavije rekao: “Zgrada je bila sagrađena na lažnim temeljima, zato se urušila čim je neprijatelj udario na nju. Jugoslavija nije postala dio nacionalne svijesti i vlasništvo svojih naroda.” (430). Pirjevec se pita: Je li nova Jugoslavija, unatoč veličini partizanske narodnooslobodilačke borbe, nastala drugačije?

U tom svjetlu u epilogu govori i o četrdesetogodišnjem Titovom režimu koji je “tragično završio raspadom Jugoslavije”. Korijene nalazi u ideološkom i političkom monopolu: “Jugoslavenski su se narodi nakon partizanskog iskustva u mnogo čemu modernizirali i razvili, no zbog stajališta Partije da je samo ona nositeljica istine i pravde, našli su se pod jarmom diktature koja im nije pružila mogućnost da u potpunosti izraze životnost koja je propupala u godinama otpora”. (743)

/

Knjizi Jože Pirjevca mogu se uputiti i stanoviti prigovori, od onih sadržajne prirode do nekih neprovjerenih tvrdnji, nepreciznosti i faktografskih pogrešaka. Ovdje ćemo upozoriti tek na neke.

Tako npr. postoji stanovita neravnoteža u prikazivanju teritorijalnog razvoja ustanka i partizanskog pokreta. Nedovoljno je obrađeno važno područje

ustanka i razvoja NOP-a 1941. — 1942. u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (Banija, Kordun, Lika i Bosanska krajina). Među osam prvih divizija NOVJ pet je nastalo na ovom području. Bez snažnih vojnih snaga i slobodnog teritorija koje su držale ove jedinice, Vrhovni štab i glavnina NOVJ ne bi se mogla održati na području zapadne Bosne i organizirati AVNOJ u Bihaću i Jajcu.

Kraj rata i poslijeratno razdoblje u oslobođenoj zemlji, Pirjevec, kao i većina suvremenih autora, prikazuje gotovo isključivo u svjetlu represije i nametanja staljinističkog sistema, pri čemu se zaboravljaju neka iznimno važna pitanja. Prije svega riječ je o društveno, materijalnoj i socijalnoj situaciji u kojoj se Jugoslavija našla. Pred vodstvom nove države i komunistima, koji su preuzeli odgovornost za vođenje i razvoj zemlje, bili su izuzetno veliki problemi i teški zadaci: kako zbrinuti brojne žrtve rata, organizirati škole u koje će zajedno ići djeca žrtava i zločinaca, pokrenuti privredu, sanirati prometnice, nahraniti gradove i vojsku, osigurati drva i sol, istrijebiti uši... To su bila ključna životna pitanja za ratom napaćeno stanovništvo koje nije imalo puno razumijevanja za progone i odmazdu nad poraženim neprijateljem.

Nažalost u Pirjevevoj knjizi ima i više nepreciznosti i neprovjerenih tvrdnji iz nepouzdanih i "sumnjivih" izvora. Riječ je i o "kontroverzama" koja traže daljnja istraživanja.

- Pirjevec ponavlja tezu o kontaktima dijela vodstva KPH s vlastima NDH s ciljem osnivanja KPH NDH, ali ne donosi uvjerljive dokaze. Tvrdi da u Hrvatskoj nema govora o "sabotažama, a kamoli ustanku" jer su vođe KPH Rade Končar i Andrija Hebrang te "Titov izaslanik" Vladimir Popović "uspostavili kontakt s ustaškim ministrom vanjskih poslova Mladenom Lorkovićem, koji im je čak dao na korištenje svoj auto" (62). Smatra da Andrija Hebrang nije na liniji Tita jer je "tvrdio da Hrvatska ima svoju državu i da se treba boriti za nju." (153) Ova tema nije historiografski iscrpljena i zahtjeva daljnja istraživanja.
- U cilju postizanja objektivnosti Pirjevec poseže na nekoliko mjesta citiranja nepouzdanih i izrazito tendencioznih izvora. Tako se tvrdnje da su partizani spaljivali sela, pljačkali i ubijali civilno stanovništvo pa čak "djecu i starce", vršili odmazde i sl. (128, 198, 213). Ni suvremena istraživanja ni literatura ne daje dokaza za to. Uglavnom je riječ o osobnim svjedočenjima ili izjavama i dokumentima neprijateljskog karaktera. Naravno da je bilo pojedinačnih slučajeva, ali puno je više dokaza i potvrda da su partizani činili suprotno štiteći stanovništvo, za što su dobivali njihovo povjerenje i podršku.

- Pirjevec dosta prostora daje tzv. lijevim skretanjima odnosno komunističkom radikalnom teroru protiv “klasnog” neprijatelja u Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori. Tu ističe ličnost jednog od vođa ustanika, a poslije generala Petra Drapšina, komandanta Četvrtе armije JA, koja je sudjelovala u završnim operacijama u Hrvatskoj i Sloveniji. Pripisuje mu odgovornost za “pravi pogrom seljaka u hrvatskim i muslimanskim selima pod optužbom da surađuju s ustašama”, sumnje u intelektualce i likvidacije ljudi “koje se sumnjičilo da bi ubuduće mogli biti opasni”. (102—108, 128). Pirjevećeve tvrdnje o Petru Drapšinu i podaci o likvidacijama čine se pretjeranima. O “lijevim skretanjima” postoji i danas relevantna knjiga bosanskohercegovačkog povjesničara Rasima Hurema, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942.* (Sarajevo: Svjetlost, 1972).
- Kontroverze oko “martovskih pregovora” partizana s Nijemcima intrigiraju i Pirjevca. (281—288) Govori o Titovim prijedlozima da Nijemci priznaju partizane, da sklope sporazum o suradnji koji bi uključivao zajednička eksploatacija rudnika, o zajedničkom otporu Britancima ako se iskrcaju na jadransku obalu i sl. U stvarnim događanjima teško je naći potvrdu za spremnost Tita na savezništvo s Nijemcima, s obzirom na ideološke i političke veze s Kominternom i odnosa sa saveznicima. Riječ je prvenstveno o Titovim taktičkim potezima. O toj temi najuputnije je konzultirati knjigu Vladimira Velebita, *Moj život* (Zagreb: Fraktura, 2017)
- Na 519. str. Pirjevec je naveo incident Sretena Žujovića s Titom, u dramatičnoj situaciji koja je prijetila uništenju Vrhovnog štaba i Titovom likvidacijom. Pri likom desanta u Drvaru, Žujović se, navodno, obratio Titu, vidjevši ga u maršalskoj uniformi i zaključujući da se on želi predati Nijemcima, riječima “Izlazi stara kukavico! Očeš da se predaš! Nemcima i kao komandant spaseš glavu, a upropastiš i izdaš našu borbu?” Ovo nije potvrđeno u bilo kojem ozbiljnom izvoru, a ovakav način komunikacije s Titom nije bio nigdje zabilježen.
- Pirjevećeve tvrdnje i zaključci o Andriji Hebrangu su proturječni. S jedne strane zaključuje da Hebrang vodi politiku koja vodi računa o specifičnim hrvatskim interesima, a s druge strane ostavlja mogućnost da je je prihvatio suradnju s NDH, a kasnije i Rusima koji su ga ucjenjivali. (525, 605, 607).
 Bilježimo i neke nepreciznosti i faktografske pogreške:
- Na str. 21 piše: “Potom se pojavila vijest da je Kvaternik mladi krajem travnja pored Bjelovara u Podravini organizirao pokolj 300 Srba, žena djece i staraca, a onda u noći između 10. i 11. svibnja još 400 drugih na Kordunu”. Očito je riječ

- o masovnom zločinu u Gudovcu 28. 4. 1941, kada je likvidirano 196 domaćih Srba te o genocidnom ubijanju oko 400 muškaraca iznad 16 godina u Glini 12 — 13. svibnja 1941.
- Na str. 27 za Ivu Lolu Ribara piše da je “srpske nacionalnosti”, a poznato je da je njegov otac dr. Ivan Ribar bio Hrvat rođen u okolici Karlovca, a majka Antonija, Hrvatica iz Đakova.
 - Na str. 141 govori se o dogovoru “Talijana i Jevtića” o zauzimanju Foče, nakon čega slijede četnički pokolji. Vjerojatno je riječ o Dobroslavu Jevđeviću, četničkom vođi, rođenom u BiH.
 - Na str. 234 piše da je MVAC u Sloveniji proveo između 21. i 23. prosinca 1942. “široko zasnovanu raciju” u kojoj su otkrili tajne bunkere i tiskare OF-a te zarobili oko 500 njihovih suradnika i pomagača. Kasnije u tekstu se kaže da im je pohvalu za akciju uputio general Roatta u pismu generalu Robotiju, 8. 12. (sic!)
 - Na str. 336 umjesto 3. dalmatinska, treba pisati 3. udarna divizija.
 - Na str. 352 navodi se da je s dužnosti komandanta Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske smijenjen Ivan Rukavina a na njegovo mjesto postavljen Andrija Hebrang. Rukavinu je zamijenio Ivan Gošnjak.
 - Na str. 478 piše da je 1945. obilježena “dvadesetdruga” godišnjica Hitlerova preuzimanja vlasti: naravno, riječ je o “dvanaestgodišnjici”.
 - Na str. 496. kaže se da je OZNA osnovana po uzoru na “sovjetsku kontrarevolucionarnu službu Čeku”. Čeka je bila tajna policija za borbu protiv “kontrarevolucije i sabotaža”.
 - Na str. 547. umjesto 3. treba pisati “6. lička divizija”.
 - O oslobođenju Dubrovnika autor navodi dva datuma: 26. listopada (622) i 20. listopada (625). Dva su datuma navedena i u vezi s “iznenadnom smrću” predsjednika SAD F. D. Roosevelta (689).

U slučaju drugog izdanja, ove i druge uočene pogreške svakako treba ispraviti.

/

Pirjevčeva knjiga je velika, cjelovita priča o partizanskom pokretu u Jugoslaviji. Pisana je historiografski, ali dijelom i publicistički, s jasnim i konkretnim opisima događanja i ličnosti. Prikaz ratnih događanja katkad ima dramske razmjere. Knjiga donosi mnoštva informacija i podatka, zapažanja i opisa, a

posebno je vrijedno nastojanje da se događaji i procesi objasne u širem kontekstu. Konzultirana je opsežna građa i literatura. Pirjevčeva istraživanja potvrđuju temeljne vrijednosti jugoslavenskog antifašističkog pokreta i brana su revizionističkim pogledima. Potiču daljnja istraživanja i rad na monografskim djelima.

Sve pohvale zaslužuje nakladnik – Srednja Europa iz Zagreba – koji se odvažio da prevede i objavi ovu opsežnu i iznimno važnu knjigu. Pohvalu posebno zaslužuje prevoditeljica prof. dr. sc. Anita Peti Stantić za tečan i čitak prijevod.

Ilija Ranić